

SZEGEDI KLASSZIKUSOK KRITIKAI KIADÁSAI

Mikszáth Kálmán *Összes művei*. 55–56. köt. Cikkek és karcolatok. Sajtó alá rendezte Nacsády József. Bp. 1966–67.; Juhász Gyula *Összes művei*. 5. köt. Prózai írások. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc és Illa Mihály. Ep. 1968.

„Itt erősödtem meg, itt kezdtem anyagot gyűjteni... könyveim az idevalók életével vannak megtarkázva” — mondja 1910 januárjában Szegeden Mikszáth azon a bizonyos ünnepi felolvasó ülésen, melyet írói jubileuma megünneplésére rendezett a Város. E vallomás nem pusztán udvariassági gesztus volt; jelentése — Nacsády József évtizeddel ezelőtt megjelent könyve a tanúság — szó szerint értendő: a szegedi korszak döntő jelentőségű volt Mikszáth életében, művészi, emberi fejlődésében. Ismeretes: ágrólszakadt, kisnevű zszurnalisztaként jött, országszerte ismert, sokat megélt s nagy várakozásaiban lehiggadt írónaként vett búcsút.

A pár éve indult Mikszáth-kritikai kiadás két újabb szomszédos kötete a szegedi korszak első feléből való, az 1878 augusztusa és a következő esztendő júniusa között keletkezett publicisztikát tartalmazza. (Azóta újabb szegedi vonatkozású kötetek jelentek meg, ezeket később méltatjuk. — A szerk.) A szépirodalmi művek mellett ezek értéke persze kisebbnek tűnik, ám ugyanakkor furcsa paradoxonként megvilágosodik szerepük, jelentőségük az élet és életmű egészében: a beteljesülés és az az önmegteremtés irányába haladó írói szándék kereső mozdulatait, állomáisait jelzik. Nacsády József, Szeged 19. századi irodalmi életének kitűnő kutatója bányászta elő ezeket a sokszor névtelenül megjelent írásokat a Szegedi Napló hasábjairól, s rendezte sajtó alá.

Az anyag csoportosítása az egyes köteteken belül műfajok szerint történt; persze ez nem tökéletesen ideális megoldás (de a jelen esetben talán mégis a legjobb); a keletkezés idejét, körülményeit tekintve, vagy éppen témájuknál fogva egymás mellé kívánkozó írások a műfaji különbség miatt távol kerülnek egymástól; Nacsády ezt hivatkozások rendszerével próbálja áthidalni. E rendszer azonban csak egyirányú, a lapszám-megjelölések pedig igen sokszor pontatlanok. (Pl. az 56. kötetben az *Újdonságok* címszó alatt összegyűjtött színes hírek között az egyik első *Bogdani Vanda* címmel Van der Meere grófnő Szegedre érkezéséről számol be, utána zárójelben a hivatkozás: „Vö. Van der Meere grófné c. tárcánk és jegyzetei; 3., 358. 1.”; a tárca és a jegyzetek azonban az 5., illetve a 261. lapon vannak. Megismétlődik ez szinte minden hír és tárca összekapcsolásánál.)

A *Vezércikkek és politikai cikkek* anyagjából három témakörbe csoportosíthatók. Az első az 1878 őszen lezajlott képviselőválasztások, melyek, mint ismeretes, megíngatták Tisza Kálmán és a Szabadelvű Párt hatalmi pozícióit. A másik Bosznia okkupációja. Mikszáth — az ellenzéki Szegedi Napló munkatársa — Tisza Kálmán megbuktatásán fáradozik; talán szertelennek tűnik így ez a megfogalmazás, pedig csak Mikszáth magatartását, „küzdőmodorát” szeretné érzékeltetni: programja a tagadás volt, határozott körvonalú igenelni való nem látott. Cikkeinek hangja rendkívül éles, mint soha ezelőtt vagy később, az emóciók fegyelmezése híján nem mentes a túlzásoktól. Gyakori a gyors hangulatváltozás, ingadozó helyzetértékelés a sokszor naívan megalkotott nagy remények be nem teljesülése miatt, a nézetekben pedig akadnak ellentmondások, ám az egész korra jellemző mozzanatok. Mikszáth a gazdasági és politikai függetlenség híve, félti ezeket Ausztriától, de szinte rajongva tiszteli Ferenc Józsefet; elítéli Bosznia bekebelezését, az anyagi és véráldozatot, de a pánszlávizmus visszaszorítása céljából kívánatosnak látja Szerbia megtámadását.

A „vezércikkek, politikai cikkek” harmadik csoportja az 1879 márciusában bekövetkezett szegedi árvízzel s az újjáépítés előkészítésének eseményeivel kapcsolatos. Mikszáth itt már teljesen egy a Várossal, a természet erői ellen küzdő, magára hagyott és végül legyőzött népével. Rendkívüli helyzetben, „erősen felfokozott igénybevétel” körülményei között figyelhette meg a kormányzat, sőt egy egész társadalom akcióképességét. Az ellenzékiiség, a kormányt bíráló szellem új, közeli forrásból táplálkozhatott: a Szeged és népének sorsa iránti aggodalom- és felelősségérzetből. A vezércikkirő fegyelmezettebbé, igényesebbé válik, bár még most is némegyszer igaztalanul támad; eltűnnek a korábbi frázisok: a nagy tragédia kellős közepén többé nincs rájuk szükség. A megingathatatlan ellenzéki a kényszerítő

körülmények között megtanul taktikusan gondolkodni: látja, hogy a városi önkormányzathoz való ragaszkodás a romok között, belső erők híján nem időszerű, újjáépíteni kell minden áron. Ismét vannak csalódásai: népben is, önkormányzatban is (és majd később, a kenyéradó lap, a Szegedi Napló szellemi irányítóiban).

A *Tárcák* gyűjtőcím alatt karcolatok, nekrológok, riportok találhatóak. Derű és életszeretet, emberek, sorsok, életek iránti olthatatlan érdeklődés, vagy ha a helyzet úgy hozza, a tragikus teljes átélése jellemzi őket; együtt az akkori szegedi hétköznapiak valóságos enciklopédiáját adják. Mikszáth először a helyi farsang krónikása lesz: szellemesen, színesen tud beszámolni a sokszor talán nem túl élvezetes „táncestélyekről”. De tetten érhetjük a szépirói munkára való tudatos készülődés közben is; jellemzően maga mondja, hogy színházba például csak „publikumot megfigyelni” jár; nagy előszeretettel jellemez embereket — sokszor még a vezércikkekben is —, mindenekelőtt „stereotip alakokat” egy-egy jellemző gesztus vagy történet segítségével; anyaggyűjtés ez, az első lépés — írja könyvében Nacsády — „a tipikus megragadása felé”. Egész arcképcsarnok kerekedik ki: városi tisztségviselők, kisémberek, színházlátogatók, élő vagy elhunyt pályatársak kerülnek szinte kézzel fogható közelségbe.

A *Szeged pusztulása* c. cikkfűzér hibáival is a legjobb publicisztikai teljesítménye Mikszáthnak szegedi korszakában; „a részint téves, részint rosszakaratú, részint pedig féltékenyen takaródzó értesítések helyreigazítása szempontjából íratott”, „néhány ívnyire szorított története Szeged pusztulásának”. Tárgyilagos, mikor a körülményeket kell mérlegelni, elemezni, gúnyos, mikor a királyi biztosok tehetetlenségét, drámái, mikor az ár elleni harcról és végül a pusztulásról esik szó; mai napig is a legsikerültebb írói ábrázolása a Város tragédiájának. Még a halottak jegyzékén is ott van az egész írást jellemző megrendültség és népszerűség: „Horváth Mari 60 éves, Dékány Antal 5 hetes, megfagyott, Kasza Anna 30 év körül, megfagyott, Kasza Anna két kisgyermeke megfagyott, Pali bácsi vak koldus, 70 év körül”... stb.

Az *Apróságok* címszóval jelzett „műfaj” Mikszáth szegedi specialitása, főleg akkor élt vele, ha vitatkozni, csipkelődni kellett kisebb közügyekben; egy-egy jó jellemrajz is született, a *Szegedi kasza* című pedig már magában hordja a híres *A kaszát vásárló paraszt* csiráját.

A *Színház* rovatból való írásokat a megfogalmazás kíméletlen frappánsága teszi ma is élvezetessé. Olyan darabokról esik szó bennük többnyire, mint *A plébános szakácsnéja*, *Mikor a szakácsné beteg*, *Bácskai rezervisták*, melyekkel kapcsolatban egyáltalán nem méltatlan, sőt illő az estenként a színházban szenvedő, „kiállhatatlan fáradalmakkal” vívódó Mikszáthnak az egyetemes színikritika történetében eme páratlanul nyegle passzusa: „a jóisten tudja, kinek a kompozíciója”; a művészi produkciókat pedig általában velős rövidséggel imígyen kell szinte minden alkalommal összefoglalnia: „mindenki rosszul játszott”, „Rónaszéky botrányos volt ma”, Rónaszéky volt ma a legrosszabb, kérjük is a rendezőt, ne léptesse fel többé”, „Mezey úgy játszotta szerepét, mintha nem értene”; végül a sűgőről is — nem először —: „Még csak egy kérdés a sűgőhoz. Mit gondol ő, hogy a színészek süketek-e vagy a közönség? Vagy talán ő maga?”

A két kötet jegyzetanyaga az *Újdonság* rovatból vett néhány írással megtoldva igen gazdag; külön tanulmányigényű írás szól Mikszáth és a Szegedi Napló kapcsolatairól, melybe beépülnek Nacsády korábbi kutatómunkájának eredményei; az anyag két kötetre való szükségtelen elaprózásán és a névmutató hiányán kívül néhány kisebb formai következetlenség kínálkozik bírálatra: a kritikai kiadás korábbi kötetekre való hivatkozás egyszer lapszám-megjelöléssel történik, másszor anélkül, a köteteken belül egyszer csupán a cím, más alkalommal a lapszám megjelölésével; az 56. kötetben az *Apróságok* esetleges címei szerepelnek a jegyzetanyagban, az 55. kötetben egyáltalán nem; nem egészen helytálló a sajtó alá rendező részéről a Mikszáth-írásokra való utalások a többes szám első személyű birtokos személyrag használata („tárcánk”).

Mennyire más világ tárul elő Juhász Gyula prózai írásaiból: más volt a kor, a szegedi árvíz óta csaknem harmadfél évtized telt el, sőt új század kezdődött, a huszadik, a magyar szellem és művészet történetében új periódus „új hitekkel”, „új szentekkel”.

Szeged, Budapest, Nagyvárad, Léva, Szokolca, Makó, Szeged a költő életének állomásai 1903-tól 1917-ig; a legnagyobb események: a közös pályakezdés Babits-csal, Kosztolányival, találkozás Adyval, a Holnap és Anna Nagyváradon, magány a végeken, majd a világháború. Az órhelyek: a Szeged és Vidéke, a nagyváradi

Szabadság, majd végül a Délmagyarország — itt látott napvilágot az írások leg-többje.

„Az igazi hírlapnak nevelnie, művelnie kell közönségét, ítéletét fejlesztenie, lel-két igaz tartalommal és szép formákkal megtöltenie”: a tartalom: „humanizmus, haladás, biztonság, emberi szolidaritás minden vonalon” — ez Juhász újságírói programja, ahogy maga egy helyütt — élve a téma adta lehetőséggel — röviden ösz-szefoglalja. Sokkal messzebbre tekintett, mintsem a fenti, kissé érzelmes definícióból talán gondolni lehetne: vidéki redakciókban dolgozva nagy távlatokban tudott gon-dolkodni, a „helyi” nála „országossá”, a „művészi” „politikává” nőtt; abban a büszke tudatban forgatta tollát — felismerve saját és egész nemzedéke történelmi hiva-tását —, hogy „a mai ember forradalma íróasztaloknál, hasábok rengetegében zajlik, viharzik és dúl”.

Minden írásban eljut valamely „általános emberi” vagy kulturális problémáig; tiltakozás volt ez a vezércikkíró mesteremberek lélektelen, földhözragadt újságírói gyakorlata ellen. Példaképe a párizsi sajtó java, az esszéformával kísérletező francia író-újságírók: Anatole France, Jules Lemaitre, Maurice Barres, a magyar elődök közül Kossuth Lajos és Péterfy Jenő. Mint művészet- és irodalomkritikusnak Alfred Kerr a mestere: fegyvere „a lant és a parittyá”. A kritika is művészet — valja —, elsősorban a líra teheti azzá; vallomások, emlékek, személyes benyomások bukkan-nak elő minduntalan az értékelés, ismertetés mögül, leginkább akkor, ha méltatni, támogatni, táborba társáá fogadni kell. Az így keletkező impresszionista kritika művészi arckép, amelyen két egyéniség képe néz ránk, a bíráló és a bírált lelki arca. Leginkább az előbbi adja eme írások különös értékét és máig mutató tanulságait.

Az egyetemi éveket a vezércillagokkal — Nietzschével, Tolsztojjal, Adyval —, általában a 20. századdal, az újjal való találkozás lelkesült mámore jellemzi. Juhász ekkor válik — ahogy egyébként maga mondja Kosztolányiról — „az irodalom alko-holistájává”; modern szellemi fegyverzetre tesz szert, melynek birtokában leeresz-kedhet az árénába, hogy a progresszió egyre népeesebb csapatában küzdjön a szűnni nem akaró 19. század ellen. Nagyváradon lesz igazán e viadal részese; írásai alapján nyugodtan mondhatjuk, a század első évtizedében a haladó, modern irodalmi, művé-szeti törekvéseknek aligha akadát bátrabb, harcosabb védelmezője nálánál. Nem volt ez merev megtagadása a múltnak, hanem az értékeket tisztelve, megtartva való újat akarás, olyan modernség, „mely nem divat, de életigazság”. Modernség és magyarság — ezt valja követendő igazságnak. A szellem ennek jegyében kettős munkát végezhet: átértékeli az értékeket, mindenestre kifejezett szándéka ez, végső soron ösöket keres, s megtalálja az öreg Arany, Reviczky, Komjáthy Jenő költészetében (szeretve emlegeti még Jókait), ugyanakkor számon tartja a társakat, a valódi értékeket: szót emel Babits, Kosztolányi, Ady, Bródy Sándor és a többiek tehetsége, művészi törekvései mellett. Mindez szükségszerűen magával hozta a tá-madás gesztusát is, a lant mellett a parittyá használatát; a példa ilyenkor — írja — „Bernard Shaw atyamesterem véres és fanyarul maró iróniája”: a „gúny legbizto-sabban kifejezi a kor szellemét, az emberi ostobaságok Bastillejét rombolja”, a hazai viszonyok között a hivatalos irodalom agresszív konzervativizmusát, vagy éppen a modern köntösben jelentkező értéktelenséget, semmitmondást.

Az irodalom mellett leginkább a színház vonzotta, hivatást akart betölteni. Itt is mindig a nagyot, az egészet látta: a magyar dráma, a magyar színjátszás ügyét és az országos problémát: a művészi szempontokat háttérbe szorító üzleti szellemet és elmaradottságot. Nem volt fanatikus a szó rossz értelmében, csak a színvonal dol-gában nem engedett: többre becsülte egy operett jó előadását, mint egy halhatatlan dráma gyarló színpadravitelét.

Szinte alig van az akkori magyar életnek olyan területe, melynek problémáival ne foglalkozott volna, jövőbe látón. Nagyvárad városrendezésével kapcsolatban pél-dául a környezetnek az ember életében játszott nagy szerepét hangsúlyozza s az anyagszerűség szükségességét az építészetben évtizedekkel a Bauhaus mozgalom programjának megszületése előtt. Vannak írások, melyek emberi nagyságáról, leg-bensőbb problémáiról is vallanak, ezek írójuk végső sorsának ismeretében mélyebb jelentésűek. A Holnap-ról vagy a Nyugat-ról szólva szinte soha nem mulasztja el, hogy lelkesülten magasztalja az akkor még jóformán ismeretlen, kedvezőtlenebb helyzetben levő Babitsot, önzetlenül messze maga fölé emeli pályatársát. Sokat foglalkoztatja az öngyilkosok problémája (ír Bródy Sándorról, a hittanból megbuktatott diákról, az állástalan fiatal tanárról, a többre, szebbre vágyó berettyóújfalusi iparos kisasszony-ról), tettük okát mindig a külső körülményekben keresi, a társadalomban; „egy kissé mindnyájan olyanok vagyunk, mint ő” — jegyzi meg az utóbbi esettel kapcsolatban félig önvalomásként. A toll adta minden lehetőséget felhasznál, hogy a magyar tanárság küzdelmeit támogassa. Erdemben szólhatott, elárulva azt, mi bántja őt

személyes sorsában, és hogy a tanári tevékenység számára nem pénzszerzésért vállalt kényszermunka az íróság mellett, hanem az önkifejezés és egyúttal a jövőalakítás nagyszerű lehetősége. A gyermekekhez való vonzódása több volt a pedagógus hivatásszereteténel is, valamiféle lelki rokonság megérzéséből fakadt: a költő is — írja — „igazi nagy gyermek”, ő képes megérzeni és a felnőttekkel megérzetni „a félreértett zseni, a gyermek titokzatos és intim tragédiáit”.

A közel félezernyi írás nem egységes színvonalú, az újságírói munka körülményeit ismerve, nem is lehetett az. Persze voltak mindettől függetlenül tevédek is, ám ezek legtöbbször forrásánál ott van Juhász valamely jellemző emberi vonzalma, vonása: a Sárvári Nusi művésznőt túldicsérő sorok mögött az egész életre szóló nagy érzelmi kaland, az első világháborús cikkekben a naivitás határait megközelítő könnyenlelkesülés és az egyébként tiszteletre méltó, 48-as hagyományokból táplálkozó nemzeti érzés, büszkeség.

A sajtó alá rendezés sokirányú, hosszadalmas, az anyag felkutatásától a jegyzetapparátus elkészítéséig terjedő munkáját Grezsa Ferenc és Ilia Mihály végezte. Igazán tudhatták feladatuk fontosságát és hasznát, hisz Juhász pályájának egy-egy korszakát épp a most közölt próza ismeretében sikerült már korábban színvonalosan feldolgozniok. Az Akadémia Textológiai Bizottságának vitatható utólagos döntése miatt kényszerhelyzetbe kerültek; le kellett mondaniok az eredeti tervről, Juhász a jelzett időben keletkezett teljes publicisztikájának közléséről, a kész anyagot újra át kellett dolgozniok. „A kritikai kiadás teljesség igényének és a további kutatások kívánalmainak” azzal próbáltak eleget tenni, hogy a kimaradt írások lelőhelyét, bibliográfiáját, a tartalomra utaló rövid annotációval a kötetben szereplők jegyzeteivel együtt közlik. Az anyag kényszerű lecsökkentése és a tervezett két kötet egyébe olvasztása bizonyos aránytalanságokhoz vezetett: a jegyzetek szerint „főleg a váradi, makói, szegedi évek termésében találkozhatunk olyan cikkekkel, melyek az újságírók robotnak voltak kényszerű termékei”, ez azonban nem tükröződik a válogatás mértékén: a kötet első részében kimaradtak olyan írások, melyeknél kevésbé fontos nem egy van a későbbi évekből. Különösen sajnálatos, hogy hiányzik az Eisner-hagyatékban levő, kéziratban fennmaradt fiatalkori írások jó része, pedig ezek valamennyien irodalmi, művészeti, önéletrajzi vonatkozásúak, magángyűjteményben lévén, a kutatók számára ismét csak hozzáférhetetlenek. Másrészt az elveszítettnek nyilvántartott próza mintegy kétharmada is ebből az aránytalanul rövid korszakból való, az idő és körülmények már elvégezték a maguk brutális módján a válogatást. Szívesen olvastuk volna a Vernéről, a Dugonics Társaságról valló, a Kiss József szegedi tartózkodásáról vagy éppen a szegedi festőknél tett műteremlátogatásokról beszámoló cikkeket.

*

A három kötettel kapcsolatos gondolatok közül néhány elvezet a mába. Örvendetes, hogy Szegeden az utóbbi években egyre intenzívebb és eredményesebb irodalomtörténeti munkálkodás folyik: elsősorban a helyi hagyományok gondozásával, felélesztésével, ám mindig országos értékeket adva. Sajnálatos, hogy ma élő íróink közül kevesen s ők is mily ritkán végeznek kritikai, publicisztikai munkát; hirtelenjében egyetlenről sem tudunk, aki akárcsak megközelítően oly rendszerességgel, mint a Nyugat nemzedék számos nagy egyénisége. Pusztán azért nem, mert erre ma úgymond személyes egzisztenciájuk fenntartásához nincsenek rászorulva?

CSAPLÁR FERENC

VARGHA KÁLMÁN: JUHÁSZ GYULA

Tizenkét év után az első könyv, mely az író egész pályáját átfogja, s az azóta kiterjedő és bizony sokszor túlburjánzó Juhász-filológia minden eredményét figyelembe veszi, mérlegeli. Vargha Kálmán könyve egy nagy esszé, reflexiók az életmű minden fontosnak tartott produktumára. Természetes, hogy a sorozat, amelyben megjelent, a szándék, amelyben fogant és íródott, nem a nagy monográfiák igényét sugallta, így Juhász munkásságának megítélésében

egyelőre ez a nagyobb (részletezőbb, arányokat tartó) monográfia még várat magára.

Mi emeli ki Vargha Kálmán kis könyvét az immár hatalmas mennyiségre rúgó Juhász-irodalomból? Áttekintő készsége, mely igyekszik a részletekben való eltévedést elkerülni (mind a Juhász-életmű, mind pedig a Juhász-életrajz igen csábító erre; de különösen elütővé teszi Vargha könyvét az eddigiektől egy mindenütt jelen levő lélektani vizsgáló-